

Blauwe kiekendief

Optimalisatie van beheer vogelakkers in het akkerbouwgebied

Dat het slecht gaat met akkervogels is geen nieuws. Om het tij te keren zijn er voor het agrarisch natuurbeheer diverse beheerpakketten ontwikkeld. Het pakket Vogelakker wordt inmiddels op veel plaatsen toegepast. Door verschillen in beheer en omgevingen bestaat er veel variatie in hoe vogelakkers uitpakken, zowel op regionaal als op bedrijfsniveau. Inmiddels zijn er ook pakketvarianten die zich richten op andere dan de originele doelsoorten, namelijk muizenetende roofvogels en uilen. Vanwege deze variatie heeft Kennisnetwerk OBN de effectiviteit van vogelakkers laten onderzoeken, in de hoop het beheerpakket te optimaliseren. Veel natuurbeheerders hebben akkers in beheer en op veel locaties is samenwerking met agrariërs en agrarische natuurverenigingen. De bevindingen zijn dan ook voor hen relevant.

tekst Popko Wiersma & Yvonne Roelofs (Grauwe Kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels)

> Omdat de voedselomstandigheden voor zeldzame roofvogels zoals de grauwe- en blauwe kiekendief in intensief beheerde agrarische gebieden sterk achteruit gingen, is er een maatregel ontworpen die de beschikbaarheid van veldmuizen moest verbeteren. De eerste vogelakker werd als proef aangelegd in 2009 in Zuidelijk Flevoland. Dit perceel werd ingezaaid met afwisselend stroken grassen, kruiden, luzerne en granen. Daarna volgden in 2011 in Oost-Groningen twee vogelakkers als onderdeel van een pilot voor het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, die onder andere als doel had om effectievere en goedkopere vormen van akkervogelbeheer te ontwikkelen. Deze vogelakkers zijn uitgebreid onderzocht op hun effectiviteit voor grauwe kiekendieven. Sinds 2016 maakt het beheerpakket Vogelakker deel uit van het subsidiestelsel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb, Pakket 16).

Het concept

Vogelakkers bestaan uit een meerjarig eiwitgewas, zoals luzerne of klaver met daarin brede stroken 'natuurbraak'

(ingezaaide meerjarige kruiden en grassen) die een aantrekkelijk habitat zijn voor veldmuizen, de favoriete prooi van veel roofvogels en uilen. De veldmuizen foerageren in de luzerne en koloniseren het vanuit de natuurbraak. Omdat de bodem van een vogelakker meerdere jaren niet wordt bewerkt, kan de muizenpopulatie groeien. Het eiwitgewas wordt een aantal keren per jaar gemaaid en de natuurbraak deels één keer per jaar, waardoor er een groot deel van het jaar een korte vegetatie aanwezig is waarin muizen voor roofvogels bereikbaar zijn. Naast veldmuizen leven er allerlei evertrebraten in vogelakkers die als voedsel dienen voor veel vogelsoorten, en in de winter zijn er zaden te vinden.

Per regio verschillende doelsoorten

De provincies noemen verschillende doelsoorten voor het Leefgebied Open Akkerland. De agrarische collectieven nemen de provinciale doelsoorten als leidraad voor het door hun leden ingezette beheer. In aanvulling daarop worden vaak ook andere soorten genoemd die bijvoorbeeld typerend zijn voor het werkgebied van het agrarische collectief. Uit een inventarisatie van de beheersvoorschriften voor vogelakkers komt naar voren dat de akkers ook worden ingezet als broed- en foeragegebied voor veldleeuweriken, gele kwikstaarten en patrijzen, of voor overwinterende zaaedende zangvogels. Opvallend is dat muizeneters soms niet worden genoemd, maar die zijn ook niet in elke regio relevant. Er bestaan drie regionale varianten van vogelakkers: een Zeeuwse, Noord-Brabantse en Limburgse met

veldleeuwerik, patrijs of kraanvogel als doelsoort, waarbij beheer ten bate van muizeneters wordt losgelaten.

Broedvogels van vogelakkers

Om een indruk te krijgen van het effect van vogelakkers op broedvogels is geanalyseerd of de broedvogels in en om vogelakkers hogere dichtheden hebben dan gebieden in dezelfde regio zonder vogelakkers. Tellingen van het aantal broedparen van alle voorkomende vogelsoorten zijn uitgevoerd volgens het protocol van het Meetnet Agrarisch Soorten (MAS). In totaal zijn op 58 vogelakkers verspreid over het land MAS-tellingen uitgevoerd. Ook in aangrenzende delen van de vogelakkers werden de broedvogels geteld. De acht meest voorkomende soorten zijn vergeleken op hun aanwezigheid in vogelakkers en referentiegebieden (figuur 1). Bij drie soorten – grasmus, graspieper en veldleeuwerik – waren de aantallen hoger in en om de vogelakkers dan in de referentiegebieden, terwijl er geen verschil was bij blauwborst, geelgors, gele kwikstaart, Kievit en rietgors. Voor sommige soorten leiden vogelakkers dus tot meer broedparen.

Wintervogels

De aanpak bij het tellen van de wintervogels was anders. Er zijn alleen vogelakkers gemonitord. In verschillende delen van Nederland zijn in de winters van 2020/21 en 2021/22 de vogels geteld. De aantallen muizenetende roofvogels waren overal in Nederland gemiddeld hetzelfde. Vogelakkers kunnen dus overal in Nederland bijdragen aan de

voedselbehoefte van roofvogels. Wat zaadeters betreft waren er veel vogelakkers met lage aantallen, met een enkele positieve uitschieter in Friesland en Zeeland, en hoge aantallen in Limburg. Het is belangrijk om te beseffen dat het om momentopnames ging. De aanwezigheid van zaadeters op vogelakkers kan sterk afhangen van de omstandigheden in Scandinavische landen en afhankelijk zijn van het lokale weer. Dit weersafhankelijke beeld zien we ook op wintervoedselveldjes, die jaarlijks worden ingezaaid met granen.

Vegetatiestructuur

Om de habitatkwaliteit van elke vogelakker te bepalen zijn er 116 bezoeken gebracht aan 73 vogelakkers in de zomer van 2021 en in de winters van 2021 en 2022. Vogelakkers zijn in dit onderzoek niet vergeleken met niet-vogelakkers. De vegetatie werd gemeten binnen een vierkant van 1 m² op acht representatieve plaatsen in elke akker, waarvan er vier in natuurbraak en vier in het productiegewas. De openheid (figuur 2) en de vegetatiehoogte dienden als maat voor de voedselbeschikbaarheid (opener en lager is beter voor muizen- en insecteneters). Zowel de openheid als de hoogte van de luzerne of de klaver en de natuurbraak varieerden sterk tussen vogelakkers. In een deel van de vogelakkers lijken de omstandigheden niet optimaal om te foerageren (figuren 2 en 3). Voor de luzerne in de zomer geldt dat de aangetroffen structuur een momentopname was, omdat de vegetatie een aantal keren per jaar wordt gemaaid.

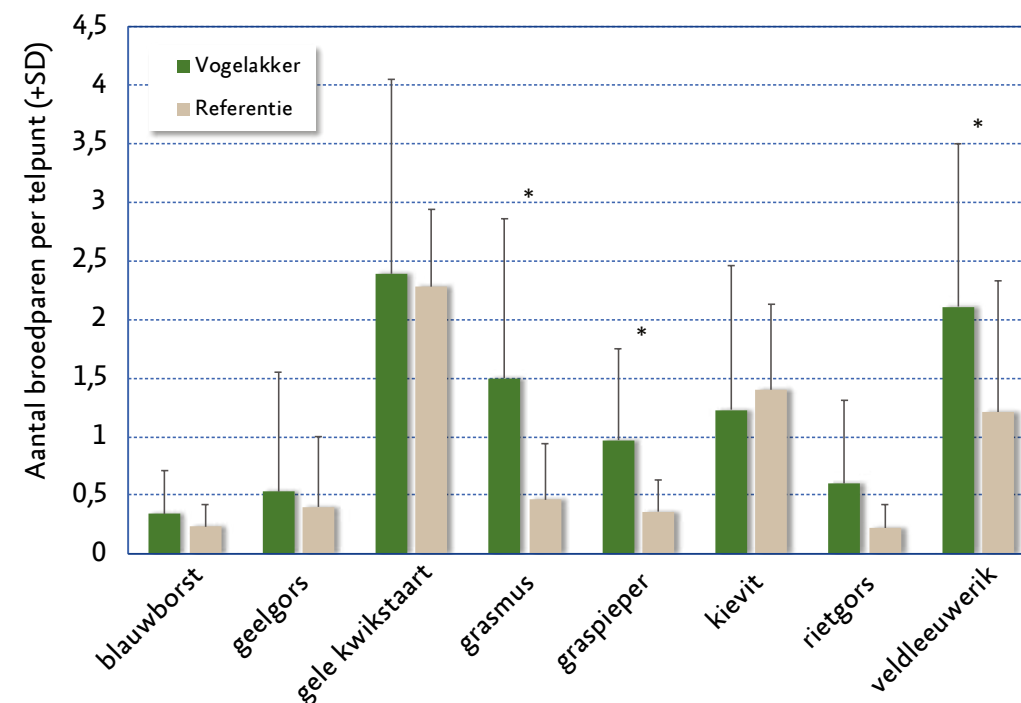
Muizen in vogelakkers

De dichtheid veldmuizen bepaalt, in combinatie met de bereikbaarheid, hoe aantrekkelijk een vogelakker is voor muizeneters. In september-oktober 2021 zijn op 29 vogelakkers muizen tellingen gedaan waarbij langs drie tot vier transecten van 100 meter lengte langs de randen en in het midden van een perceel om de 10 meter alle muizen sporen binnen een vierkant van 0,25x0,25 meter zijn geteld. Het aantal sporen is omgerekend naar aantallen per m². Gemiddeld werd per vogelakker op 35 plekken in luzerne en natuurbraak geteld. De aantallen veldmuizen varieerden sterk gedurende het jaar en tussen de jaren, met typische piek- en daljaren in een drie- of vierjarige cyclus; 2021 was een daljaar. De gemiddelde dichtheden muizen sporen in de vogelakkers was 7,5 sporen/m², uiteenlopend van 0 tot 27 per m² binnen de transecten. In de noordelijke provincies waren vaak hogere aantallen sporen aanwezig dan in de rest van het land. De variatie in muizen dichtheden in het najaar was niet gecorreleerd met de aantallen muizenetende roofvogels die tijdens de winterbezoeken werden geteld.

Beheer en ongewenste kruiden

Naast het veldonderzoek zijn er ook enquêtes gehouden onder boeren met vogelakkers. De grootste zorg was de opkomst van ongewenste kruiden en grassen ('onkruid'). Van de 97 respondenten meldde 73 procent dat in de meerderheid van de natuurbraakstroken ongewenste kruiden aanwezig waren. Dit betrof voornamelijk akker-

Aantal broedvogels in vogelakkers versus referentiegebieden (n=14)

Figuur 1. Aantallen broedparen in 2021 op MAS-punten in vogelakkers en op MAS-punten binnen een straal van 10 kilometer rondom de vogelakker. Een selectie is gemaakt van MAS-punten met meer dan 50 procent bouwland en van dichtbijgelegen vogelakkers is een gemiddelde waarde gebruikt. *significant verschil ($p < 0,05$).

distel (51 procent), (uitstaande) melde (35 procent) en (ridder)zuring (19 procent). Eigen metingen lieten zien dat in juni de bedekking met ongewenste kruiden gemiddeld laag was (top-3: akkerdistel gemiddelde bedekking 1,7, paardenbloem 1,3 en echte kamille 0,8 procent). Omdat ongewenste kruiden plekgewijs kunnen voorkomen, kan de bedekking lokaal hoog zijn, terwijl het gemiddelde over de hele natuurbraakstrook over het algemeen dus (heel) laag blijft. Zadenmengsels worden volgens de enquête op meer dan 80 procent van de bedrijven door collectieven voorgeschreven, doorgaans op basis van ervaringen met eerder ingezaaide vogelakkers en kruidenrijke akkerranden. Het maaieregime van de natuurbraak wordt in de meeste gevallen bepaald door de collectieven. In circa 20 procent van de vogelakkers worden natuurbraakstroken niet gemaaid, hoewel dat voor de vegetatiestructuur wel beter zou zijn. Het maaisel van de natuurbraakstrook wordt meestal niet afgevoerd (65 procent van respondenten). Na het eerste jaar zien we dat de bedekking met grassen sterk kan toenemen, wat ten koste gaat van (bloeiende) kruiden en dus van nectar- en polleneters. De grasbedekking was overal vrij hoog, gemiddeld circa 30 procent (10 tot 40 procent). De

bedekking met (ingezaaide) kruiden was gemiddeld 50 procent. Een vals zaai-bed kan de opkomst van ongewenste kruiden verminderen, maar uit de enquête blijkt dat slechts 16 procent van de respondenten dit heeft toegepast.

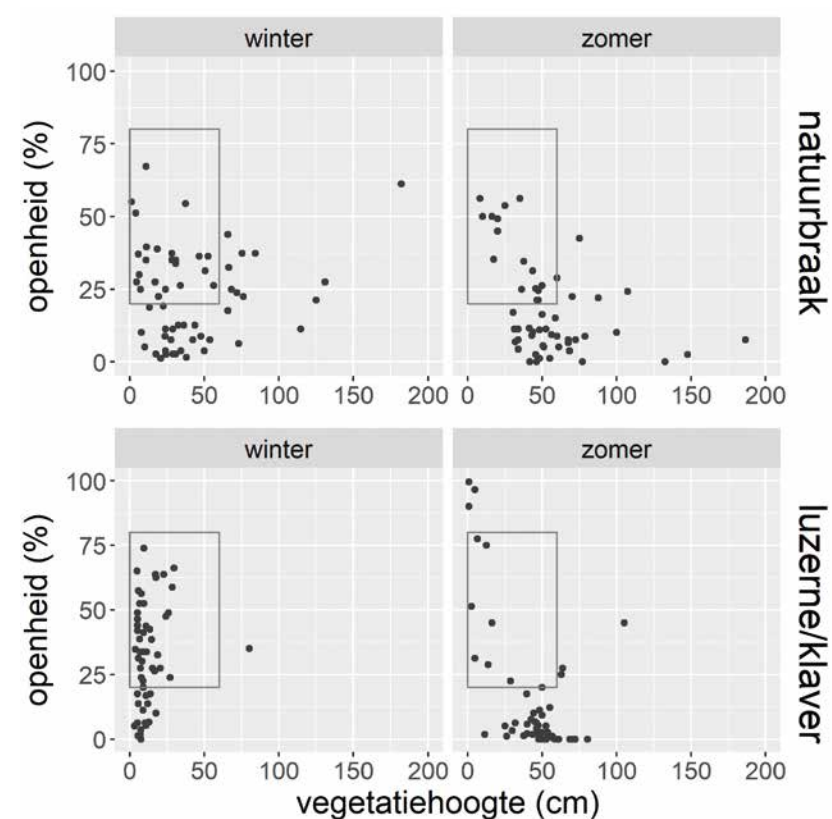
Naar beter toegepaste pakketten

De meerwaarde van vogelakkers is voor een groot deel afhankelijk van meerjarigheid: door het uitblijven van grondbewerkingen kunnen insecten- en muizenpopulaties groeien. Variatie in de hoogte, de dichtheid en de structuur van de vegetatie draagt verder bij aan de meerwaarde van de vogelakkers: in een goed ontwikkelde vegetatie kunnen muizen- en insectenpopulaties zich ontwikkelen, en in lage, open vegetatie zijn deze prooien bereikbaar voor roofvogels en veel soorten zangvogels. Een gevarieerd zadenmengsel en gefaseerd maaien kunnen in deze voorwaarde voorzien. Wanneer een strook niet gemaaid wordt, kan dit leiden tot een tekort aan structuur in de vegetatie waardoor het als foerageerhabitat niet optimaal functioneert. Het blijkt dat het pakket nog veel ruimte laat aan de boer waardoor het beheer niet altijd optimaal is. Het maaien van delen van de stroken dient te

gebeuren voor of na het broedseizoen. Echter, in een aantal gevallen blijkt dat een deel van de stroken wordt meegemaaid met de eerste of tweede snede van de luzerne, die in het broedseizoen vallen. Doordat het maaisel in veel gevallen niet wordt afgevoerd, wordt de bodem toegedekt met het maaisel waardoor kruiden en grassen die zich vermeerderen met wortelstokken, zoals akkerdistel en kweek, worden bevoordeeld. De extra nutriënten die door het maaisel aan de bodem worden toegevoegd, geven stikstofminnende soorten – vaak de ongewenste kruiden – meer kans. Omdat luzerne een aantrekkelijk gewas is voor veldleeuweriken om in te broeden, terwijl het in het broedseizoen wordt gemaaid, bestaat het gevaar dat een vogelakker een ecologische val wordt. Het maaieregime moet daarom uitgaan van een maai-interval van minstens 45 dagen, terwijl de eerste snede niet voor 15 juni eraf wordt afgehaald, zodat het grootste deel van de aanwezige nesten succesvol kan zijn. In beheersvoorschriften van collectieven wordt het maai-beheer van de luzerne niet altijd expliciet beschreven. Dit zou dus moeten gebeuren. Als alternatief kunnen alle aanwezige nesten opgezocht en gevolgd worden om de beste maaidatum te bepalen.

Figuur 2. Voorbeeld van een open (links) en dichte (rechts) natuurbraakvegetatie in vogelakkers in juni 2021.

Figuur 3. De gemiddelde vegetatiehoogte en -openheid (% zichtbare grond) op vogelakkers in Nederland in winter 2020/21 en 2021/22 en zomer 2021. De rechte hoek geeft een indicatie van optimaal foerageerhabitat voor muizeneters en voor de grond foeragerende insecteneters.

Vergroting broedhabitat

Het is goed om te realiseren dat een maatregel die als doel heeft broedhabitat te creëren, bijvoorbeeld voor veldleeuweriken, op voldoende schaal moet worden verwezenlijkt om op populatieniveau effect te hebben. Nu is dit niet het geval: in 2020 voegden vogelakkers circa 0,9 procent broedhabitat toe aan het totale akkerareaal. Het is daarom zinvoller om agrarische natuurmaatregelen te richten op het verbeteren van de voedselbeschikbaarheid (zoals vogelakkers voor muizen en kruidenrijke randen voor insecten), omdat dit ook effect heeft buiten de grenzen van de maatregel. Om geschikt broedareaal voor akkervogels te creëren is herstel van natuurwaarden van het gewasperceel effectiever, wat kan worden bereikt met natuurinclusieve landbouwmethode waarbij minder frequente grondbewerkingen worden uitgevoerd.

Verbetering aanbod wintervoedsel

Bij het samenstellen van het zadenmengsel moet rekening worden gehouden met de geschiktheid voor overwinterende zaadeters. Kies dus meerjarige planten die voldoende aantrekkelijke zaden produceren. Spontaan opkomende soorten kunnen ook een belangrijke rol spelen. Perzikkruid, melde, akkerdistel en vogelmuur zijn voorbeelden van uitstekende zaadleveranciers. In vogelakkers van enige omvang kan één van de

stroken worden ingezaaid met een graanmengsel als wintervoer. Veel overwinterende zaadeters geven de voorkeur aan een foerageerhabitat nabij struweel of bomen, terwijl blauwe en grauwe kiekendieven en velduil van openheid houden. Voor doelsoorten van het open akkerland kan wintervoedsel vaak beter worden aangeboden middels wintervoedselveldjes, zodat beter kan worden gestuurd op een optimale ligging.

Algemene voorstellen en overwegingen

Omdat bij het pakket Vogelakkers de aandacht inmiddels veelal uitgaat naar broedvogels en overwinterende zangvogels in plaats van muizenetende roofvogels, worden de beheersvoorschriften vaak aangepast. Het effect op deze andere soorten is echter niet goed onderzocht en vergeleken met alternatieve maatregelen. Wij stellen dan ook voor om bij inzet van het pakket voor aangepaste doelsoorten eerst de behoeftes van de soort, de eisen aan het broedhabitat, het foerageerhabitat en het voedsel te inventariseren. Daarna kan de best passende natuurbeheermaatregel worden gekozen die de knelpunten helpt oplossen. Dit kan Vogelakker zijn maar ook een andere ANLb-maatregel, een aanpassing of een nieuw ontwerp. Er moet kritisch worden beoordeeld of aanpassingen aan een specifiek maatregelpakket, zoals Vogelakker, de beste keus is of dat er beter gekozen kan worden voor geheel nieuw te ont-

werpen maatregelen die vervolgens in de praktijk onderzocht worden op effectiviteit. Voor de aanleg van vogelakkers zouden volgens ons een aantal essentiële punten moeten worden overwogen (zie kader Beheeradviezen op een rijtje). Een aantal aanbevelingen hebben we niet behandeld maar voor de volledigheid wel in het kader toegevoegd. We concluderen dat het pakket Vogelakker voldoet aan de eis dat de veldmuizen stimuleren, maar dat voor andere doeleinden andere maatregelen moeten worden overwogen. Voortdurend evalueren van het effect van vogelakkers en andere agrarische natuurmaatregelen op de soorten waarvoor ze worden aangelegd, blijft belangrijk. Dat is de enige weg naar een steeds doeltreffender agrarisch natuurbeheer.<

popko.wiersma@grauwekiekendief.nl

Scan de QR-code voor de literatuurlijst

Beheeradviezen op een rijtje

Vooraf:

- Onderzoek of een aangepaste of andere maatregel effectiever is dan een vogelakker voor gekozen doelsoort(en)

Inrichting:

- Een vogelakker voor muizeneters ligt op afstand van bebouwing, struiken, bomen
- Het pakket moet meerjarig worden toegepast
- Wintervoedselstroken alleen bij voldoende omvang en bij aanwezigheid struweel
- Breedte stroken natuurbraak 9-15 meter

Aanleg:

- Zadenmengsel (inheems, gebiedseigen) kiezen dat leidt tot een vegetatie met veel structuur
- Lage zaaidichtheid
- Duidelijke voorschriften met minimumeisen voor voorbereiding zaaibed
- Najaarsinzaai natuurbraak overwegen/uitproberen in verband met het onderdrukken van ongewenste kruiden

Beheer:

- Spontaan opkomende kruiden waarderen als waardevol en beheer daarop afstemmen
- Gebruik zaden zonder insecticiden, gebruik geen insecticiden en herbiciden (eventueel volgens voorschriften)
- Maai natuurbraak gefaseerd (maaisel afvoeren; buiten broedseizoen)
- Eerste maaidatum van luzerne valt na half juni
- Maai-interval luzerne is minimaal 45 dagen
- Rand luzerne niet maaien en/of luzerne in zadenmengsel toevoegen
- Geen bemesting
- Geen bijenkorven naast/in vogelakkers
- Geen toegang, geen jacht en drijven
- Geen begrazing